

بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی ناشی از مالکیت در حقوق ایران، مصر و انگلیس

فیروز سکوتی^۱

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه گیلان

چکیده

یکی از مسائلی که در قلمرو مسوولیت مدنی غیرقراردادی مطرح شده و با جمع‌آوری مقررات مختلف به صورت یک مجموعه منسجم در کتاب‌های مختلف گرد آمده، مسئولیت مالک به جبران زیان‌های ناشی از اموال او است که آن را مسئولیت مدنی مالک نامیده‌ایم. قواعد مربوط به این مسئولیت در مواردی مانند مسئولیت مالک حیوان یا بنا به‌عنوان اموالی که از اهمیت زیادی برخوردار بوده است دارای پیشینه‌ای دیرین است و در مواردی مانند مسئولیت به جبران خسارت ناشی از حوادث رانندگی، تحت حکومت قوانین جدیدتر متناسب با نیازهای روز و خطرات ناشی از وسایل مدرن قرار گرفته است. در حقوق ایران، مسئولیت مالک بنا و حیوان مبتنی بر ارتکاب تقصیری است که با کوتاهی در انجام وظیفه حفاظت و مراقبت، محقق می‌شود و زیان دیده ملزم به اثبات آن است، اما در حقوق مصر برای سهولت جبران خسارت زیان دیده، قانونگذار مالک اشیا را به طور مطلق مسئول جبران خسارات ناشی از مال خود دانسته است، مگر اینکه ثابت کند زیان به سبب قوه قاهره به وجود آمده است. در حقوق انگلستان نیز مسئولیت مالک را به دو قسمت مسئولیت مالک در برابر واردین مجاز و غیر مجاز تقسیم بندی نموده و بر هر کدام احکام جداگانه ای قرار داده است.

واژگان کلیدی: مسئولیت مالک، حقوق ایران، حقوق انگلستان، حقوق مصر

^۱ نویسنده مسئول: firoozsokouti@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۷/۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۸/۱۲

یکی دیگر از مصادیق مسئولیت های خاص، مسئولیت ناشی از مالکیت بنا، اشیاء و «حیوانات» تحت نگهداری انسان است. در «حقوق ایران» برای مالک اشیاء یا حیوانات، در مواردی مسئولیت ایجاد شده است و گاه شخص، مسئول ضرر وارده از ناحیه شیء یا حیوان می باشد. در ماده ۵۱۶ «قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۰) چنین مقرر شده است: متصرف هر حیوانی که از احتمال حمله آن آگاه است باید آن را حفظ نماید و اگر در اثر تقصیر او، حیوان مزبور به دیگری صدمه وارد سازد، ضامن است. ولی اگر از احتمال حمله حیوان آگاه نبوده و عدم آگاهی ناشی از تقصیر او نباشد، ضامن نیست» تبصره «۱»: «نگهداری حیوانی که شخص توانایی حفظ آن را ندارد، تقصیر محسوب می شود». تبصره «۲»: «نگهداری هر وسیله یا شیء خطرناکی که دیگران را در معرض آسیب قرار دهد و شخص قادر به حفظ و جلوگیری از آسیب رسانی آن نباشد، مشمول حکم تبصره ۱ است». اما امروزه دامنه مسئولیت منحصر به موارد فوق نبوده و مسئولیت ناشی از اشیاء توسعه پیدا کرده است؛ سوال مهمی که با آن مواجه هستیم آن است که مبنای مسئولیت در هر کدام از مالکیت اشیا بنا و حیوان متفاوت است؟ آیا تنها مالک مسئولیت دارد یا این مسئولیت شامل متصرف هم میشود و مبنای مسئولیت هر کدام چیست؟ حقوق مصر به لحاظ سرآمدی در میان حقوق کشورهای عربی دارای ویژگی متمایزی است. توجه قانونگذاران ایرانی در زمان تصویب قانون مدنی به قانون مدنی مصر، ویژگی مطالعه رژیم حقوقی این کشور را بیش از پیش حائز اهمیت می نماید. مطالعه حقوق انگلستان نیز به لحاظ نو آوری که در باب مسئولیت مالک و متصرف در خصوص بنا کرده است اهمیت بسزایی دارد که در این پژوهش به بررسی مسئولیت مالکین و متصرفین این سه کشور می پردازیم.

مسئولیت ناشی از مالکیت در حقوق ایران

مسئولیت ناشی از مالکیت را در حقوق ایران می توان در سه دسته ی مالکیت بنا، مالکیت بر وسایل نقلیه و مالکیت بر حیوان بررسی نمود.

الف: مسئولیت ناشی از مالکیت بنا

در قوانین ایران، دو دسته مقررات در خصوص خسارت ناشی از ساختمان وجود دارد که در ادامه بررسی می گردد ماده ۳۳۳ قانون مدنی بیان می دارد: صاحب دیوار یا عمارت یا کارخانه مسئول خساراتی است که از خراب شدن آن وارد می شود، مشروط بر اینکه خرابی در نتیجه عیبی حاصل گردد که مالک مطلع بر آن بوده و یا از عدم مواظبت او تولید شده است. سوال قابل طرح اینکه، آیا کلمات: «دیوار یا عمارت و یا کارخانه...» می تواند مفید معنای دیگری قرار گیرد و با استفاده از کلمه کارخانه، تمامی محصولات کارخانجات را نیز مشمول ماده دانست؟ «حقوقدانان» متعرض این امر نشده اند، لیکن به نظر می رسد سرایت ماده به موارد مشابه، نیازمند قانون است. نکته دیگر، عبارت «در نتیجه عیبی حاصل گردد که مالک مطلع بر آن بوده.» مراد از این، «اطلاع مطلق» است، یعنی هم شامل عیبی است (کاتوزیان، ۱۳۹۵) که از پیش یعنی هنگام ساختمان در بنا بوده و مالک هم از آن آگاهی داشته است و هم شامل عیبی است که بعدا ایجاد شده و مالک مطلع از آن بوده، به هر حال جمله «مالک مطلع بر آن بوده» مطلق است. همچنین برخی حقوقدانان از این ماده و مواد «۳۴۹» تا «۳۵۷» قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۷۰) استنباط نموده اند که اثبات تقصیر مالک، شرط است و این اثبات بر عهده زیان دیده است، مگر در مواردی که او به موجب قرارداد با شرط ضمنی، سلامت مال مورد امانت را تضمین کرده باشد (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۰). به نظر برخی حقوقدانان، دو شرطی که در این ماده ذکر شده، یعنی اطلاع مالک از عیب و عدم مواظبت او، در واقع برای احراز «رابطه سببیت» بین ترک فعل مالک و ورود زیان به دیگری است، نه آنکه برای بیان نقش تقصیر مالک ساختمان باشد؛ زیرا در غیر این صورت یعنی بدون وجود یکی از این دو شرط، رابطه سببیت برقرار نمی شود. این نظر را باید تایید کرد، زیرا مطابق

ماده «۱» قانون پیش فروش ساختمان مصوب «۱۳۸۹»: «پیش فروشنده در قبال خسارات ناشی از عیب بناء و تجهیزات آن و نیز خسارات ناشی از عدم رعایت ضوابط قانونی، در برابر پیش خریدار و اشخاص ثالث مسئول است و باید مسئولیت خود را از این جهت بیمه نماید...» (بهرامی، ۱۳۹۱). در این قانون عنصر «تقصیر» حذف شده است و برای سازنده مسئولیت عینی قائل شده است. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۰ مطابق ماده (۵۱۱) «قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۰): «اگر مالک یا کسی که عهده دار احداث ملکی است بنایی را به نحو مجاز بسازد یا بالکن و مانند آن را با رعایت نکات ایمنی و ضوابط فنی که در استحکام بنا لازم است در محل مجاز احداث کند و اتفاقاً موجب آسیب یا خسارت گردد، ضامن نیست». تبصره: «اگر عمل غیر مجاز به گونه ای باشد که نتوان آن را به مالک مستند نمود مانند آنکه مستند به مهندسین ذی ربط ساختمان باشد، ضامن از مالک منتفی و کسی که عمل مذکور مستند به اوست ضامن است». در این ماده، سخنی از «تقصیر» نیست و شرایطی که برای خسارت در ماده ذکر شده برای احراز رابطه سببیت است. مطابق ماده «۵۱۲» همان قانون: «هرگاه شخصی بنا یا دیواری را بر پایه محکم و با رعایت مقرراتی که در استحکام بنا و ایمنی لازم است احداث نماید، لکن به علت حوادث پیش بینی نشده، مانند زلزله یا سیل، سقوط کند و موجب آسیب گردد، ضامن نیست و چنانچه دیوار یا بنا را به سمت ملک خود احداث نماید که اگر سقوط کند طبعاً در ملک خود، سقوط می کند، لکن اتفاقاً به سمت دیگری سقوط نماید و موجب آسیب گردد، ضامن نیست». و ماده مزبور از «حقوق اسلامی» گرفته شده و «فقهاء» برای احراز مسئولیت بر اساس قابلیت انتساب نظر داشته اند و در این گونه موارد نیازی به احراز «تقصیر» نیست.

ب: مسئولیت ناشی از مالکیت وسایل نقلیه

استفاده از وسیله نقلیه، مسئولیت آور است، به نحوی که وجود تصادفات، یک پدیده رایج و عادی در اجتماع شده است. مهمترین متن قانون در این زمینه، قانون بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی در مقابل اشخاص ثالث مصوب «۱۳۴۷» بود، این قانون به وسیله «قانون اصلاح قانون بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی در مقابل اشخاص ثالث مصوب «۱۳۸۷» نسخ شده است. قانون اخیر، پوشش دهنده تمام خسارت های وارده به قربانیان حوادث رانندگی نیست، اما مهمترین دست آورد آن، توسعه این حمایت ها نسبت به قانون سابق است. پرداخت هزینه های معالجه در کنار دیه وارش، پرداخت دیه های متعدد وارده به شخص واحد، توسعه مفهوم شخص ثالث، تساوی دیه زن و مرد و مسلمان و غیر مسلمان، افزایش میزان حداقل بیمه اجباری، توسعه خسارت های مالی قابل جبران، حذف موانع و ایجاد اقتضاء حمایت های بیمه ای و حذف استثنائات خسارت های قابل جبران، از جمله مواردی است که به موجب قانون اخیر، توسعه پوشش بیمه ای را در پی دارد. در تعیین مبنای مسئولیت در حوادث رانندگی، با توجه به اینکه تحولات به سمت جبران خسارت زیان دیده است، نظریات فراتر از تقصیر بر آن حاکم می باشد. منظور از دارنده وسیله نقلیه پرداختن به مفهوم دارنده و شناسایی وی از آن جهت اهمیت دارد که به موجب قانون اصلاح قانون بیمه اجباری» نامبرده مکلف گردیده به واسطه رابطه ای که با وسیله نقلیه خاص دارد، نسبت به بیمه نمودن آن مبادرت ورزد. بنابراین تعیین دارنده وسیله نقلیه از دو جهت حائز اهمیت است: الف) از جنبه شناسایی شخص مسئول ب) از حیث تعیین کسی که مکلف به انعقاد قرارداد بیمه است. تبصره «۱» ماده «۱» قانون مذکور، در مقام تعریف دارنده، مقرر داشته است: «دارنده از نظر این قانون اعم از مالک یا متصرف وسیله نقلیه است و هر کدام که بیمه نامه موضوع این ماده را تحصیل نماید تکلیف از دیگری ساقط است.» ظاهراً منظور آن است که در برخی حالات، مالک و در بعضی موارد، متصرف «دارنده» محسوب می شود، چرا که دارنده کسی است که مدیریت و کنترل وسیله نقلیه را بر عهده دارد و بر آن نظارت دارد. مبنای مسئولیت دارنده در این راستا ماده «۱» قانون بیمه اجباری مقرر داشته است: «کلیه دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی.... مکلفند وسایل نقلیه مذکور را در قبال خسارات بدنی و مالی که در اثر حوادث وسایل نقلیه مزبور..... به اشخاص وارد می شود... بیمه نمایند. در اینکه علت چنین تحمیلی به

«دارنده» چه می تواند باشد؟ نظریات مختلفی، از قبیل نظریاتی چون «فرض تقصیر دارنده»، تقصیر در حفاظت از سوی دارنده، «ایجاد خطر» از سوی دارنده مطرح گردیده است. اما نظریه ای که می تواند متناسب با مسئولیت دارنده باشد، همانا «فرض مسئولیت» بر مبنای خطر» برای «دارنده» است، چرا که مقنن صرف داشتن و تملک وسیله نقلیه را «اماره ای» بر مسئولیت «دارنده» نسبت به تمام حوادثی دانسته که بر اثر مداخله آن ایجاد شده است. همچنین با توجه به تاکید تبصره «۲» ماده «۱» قانون بیمه اجباری بر مسئولیت «دارنده» و تصریح ماده «۵» این قانون با این بیان که «بیمه گر ملزم به جبران خسارت وارده شده به اشخاص ثالث تا حد مذکور در بیمه نامه خواهد بود...» و رعایت این توجیه منطقی که مسئولیت بیمه گر، تابعی از مسئولیت دارنده» است، همانند قانون سابق باید در حوادث رانندگی، مبنای مسئولیت را همان نظریه «خطر» دانست. در نتیجه، «دارنده» به طور نوعی مسئول جبران تمام خسارت هایی خواهد بود که بر اثر حوادث رانندگی به اشخاص ثالث وارد می شود، آنچه این برداشت را تقویت می کند، تاکید قانونگذار «در تبصره «۵» ماده «۱» است. می توان گفت تعهد به بیمه که متوجه «دارنده» در حکم ماده «۱» قانون موصوف می باشد به دلالت التزام، حاوی تعهد به جبران خسارت نیز می باشد زیرا پوشش بیمه ای، بدون موضوع نیست و چون «دارنده»، متعهد به جبران خسارت است، بیمه را نیز در این راه تحصیل می کند."

ج: مسئولیت ناشی از مالکیت حیوان

مطابق ماده «۳۳۴» قانون مدنی: مالک یا متصرف حیوان مسئول خساراتی نیست که از ناحیه آن حیوان وارد می شود، مگر اینکه در حفظ حیوان تقصیر کرده باشد، لیکن در هر حال اگر حیوان بواسطه عمل کسی منشأ ضرر گردد، فاعل آن عمل مسئول خسارات وارده خواهد. لفظ «حیوان» در این ماده به «حیوان اهلی» و «غیر اهلی» یکسان اطلاق می گردد؛ به عنوان مثال «شیری» که از قفس سیرک می گریزد و ایجاد خسارت می کند با «گاو» که از اصطبل گریخته و زبانی به غیر وارد می سازد تفاوتی ندارد و در هر دو صورت، صاحب یا منتفع از آن مسئول می باشد؛ زیرا به نظر مقنن، صاحبان اینان، مقصر و اهمال کارند و اگر در حفظ و مراقبت حیوان به نحو شایسته اقدام می کردند و پیش بینی های لازم را معمول می داشتند، این زیان ایجاد نمی شد. گرچه برخی از حقوقدانان معتقدند مفاد ماده ناظر به حیوانات اهلی است که نگهداری آن در خانه متعارف است، چراکه نگاهداری حیوانات غیر متعارف، تقصیر به شمار می رود و به داشتن تقصیر دیگری نیاز نیست. این مسئولیت، شامل صاحب حیوان و منتفع از آن می باشد خواه منتفع، مستأجر بوده یا به عاریه گرفته باشد، در هر صورت از نظر «قانون» مسئول است و نیز از لحاظ قانون فرقی ندارد که حیوان تحت مراقبت بوده یا گم شده. مساله دیگر این است که اگر حیوانی فرار کند و عابری در صدد توقف او بر آید و بالتبیینه مصدوم گردد یا خسارتی به غیر وارد آید، زیان را چه کسی باید جبران نماید؟ در مورد صدمه به خود عابر در بدو امر چنین به نظر می رسد که طبق «قاعده اقدام» کسی مسئول زیان او نیست، ولی با توجه به اینکه اقدام او برای جلوگیری از خسارت بیشتر بوده، باید جبران زیان را بر مالک حیوان تحمیل کرد. قانون مدنی در ماده «۳۳۴» مقرر داشته است: «مالک یا متصرف حیوان مسئول خساراتی نیست که از ناحیه آن حیوان وارد می شود مگر اینکه در حفظ حیوان تقصیر کرده باشد...»، لیکن در مورد فرار کردن یا گم شدن حیوان، «قانون» ساکت است و تنها در صورتی که بتوان فرار و گم شدن را مستند به تقصیر مالک و متصرف نمود، می توان وی را مسئول دانست، در غیر این صورت مسئولیت متوجه کسی نخواهد بود. و این مسئله باید مورد نظر مقنن و رویه قضائی قرار گیرد که «سکوت قانون» را در مورد حیوانات گم شده و فرار کرده تکمیل نمایند و دایره شمول را وسیع تر نموده تا حیوانات غیر اهلی را نیز شامل گردد. و سئوالی که پیش می آید این است که اگر به عنوان مثال، نعلبندی مشغول کوبیدن نعل اسبی» است و بوق ماشینی سبب رمیدن حیوان گردد و در نتیجه خسارتی به غیر وارد شود جبران خسارت با چه کسی است؟ نعلبند یا راننده ماشین؟ در این خصوص قسمت اخیر ماده «۳۳۴» قانون مدنی، مقرر داشته است: «اگر حیوان بواسطه عمل کسی منشأ خسارت گردد فاعل آن

عمل مسئول خسارت وارده خواهد بود» بنابراین در اینگونه موارد باید تحریک کننده را مسئول دانست، زیرا «سبب اقوی از مباشر» است. به موجب ماده «۵۱۶» قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۰): «متصرف هر حیوانی که از احتمال حمله آن آگاه است باید آن را حفظ نماید و اگر در اثر تقصیر او، حیوان مزبور به دیگری صدمه وارد سازد، ضامن است؛ ولی اگر از احتمال حمله حیوان آگاه نبوده و عدم آگاهی ناشی از تقصیر او نباشد، ضامن نیست». تبصره «۱»: «نگهداری حیوانی که شخص توانایی حفظ آن را ندارد، تقصیر محسوب می شود» در این ماده از کلمه «متصرف حیوان» سخن به میان آمده و متصرف اعم از مالک یا غیر آن است. نکته دیگر منوط نمودن آگاهی از خطرناک بودن حیوان است که با مفهوم «تقصیر نوعی» ناسازگار است؛ البته باید این عدم آگاهی ناشی از تقصیر او نباشد یا نوعاً آن حیوان خطرناک نباشد؛ بنابراین چنانچه مثلاً کسی مار سمی را در منزل نگه دارد و ادعا نماید از خطرناک بودن آن آگاهی نداشته است، در صورت ورود زیان مسئول خواهد بود. ملاک تشخیص علم صاحب حیوان نسبت به خطر حمله و آسیب رسانی حیوان، «نوعی» است، به عبارت دیگر چون ارزیابی ذهن و درون افراد و احراز علم «شخصی» آنها دشوار است، برای احراز آگاهی یا عدم آگاهی، از معیار نوعی و عرفی استفاده می شود. بنابراین چنانچه قرائن و شواهد، نشان دهد که نوع اشخاص به خطرناک بودن حیوان عالمند، متصرف حیوان عالم محسوب می شود. بنابر تبصره این ماده، چنانچه مثلاً کسی، سگ بزرگی را که خطر حمله به دیگران دارد نگهداری نماید و بداند (کاتوزیان، ۱۳۷۷) که به لحاظ وضعیت جسمانی خویش و قدرت زیاد سگ، هنگام حمله او به دیگران، حتی اگر تمام تلاش خویش را بکار بندد، توان حفظ و نگهداری آن را ندارد، در صورت حمله، ضامن است. این تبصره در مقررات قبلی قانون مجازات اسلامی نبوده که مورد انتقاد «حقوقدانان» بود. مطابق ماده «۵۱۷» همان قانون «هرگاه شخصی با اذن کسی که حق اذن دارد، وارد منزل یا محلی که در تصرف اوست، گردد و از ناحیه حیوان یا شیئی که در آن مکان است صدمه و خسارت ببیند، اذن دهنده ضامن است، خواه آن شیء یا حیوان قبل از اذان در آن محل بوده یا بعد در آن قرار گرفته باشد و خواه اذن دهنده نسبت به آسیب رسانی آن علم داشته باشد خواه نداشته باشد». تبصره: «در مواردی که آسیب مستند به مصدوم باشد مانند آنکه وارد شونده بداند حیوان مزبور خطرناک است و اذن دهنده از آن آگاه نیست و یا قادر به رفع خطر نمی باشد، ضامن منتفی است». این ماده که مشابه ماده «۳۶۰» قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۷۰) است، بر فرض تقصیر استوار است، بدین معنا که قانونگذار فرض نموده است که مالک، مقصر است، مگر اینکه عدم تقصیر او به اثبات برسد، کما اینکه در تبصره ماده «۵۱۷» قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۰) به معافیت از مسئولیت مالک اشاره کرده است، هر چند برخی از حقوقدانان، قائل به نظریه «مسئولیت محض» برای صاحب خانه شده اند که با اثبات بی تقصیری نیز، مسئولیت از عهده او برداشته نمی شود. "برخی معتقدند، اگر صاحب خانه به طور متعارف اقدام به حفظ و نگهداری حیوان نماید و به رغم انجام تمهیدات لازم، میهمان آسیب ببیند، اصولاً نباید مسئول باشد، چون تقصیری مرتکب نشده است. اما در پاسخ می توان گفت وقتی کسی با اذن وارد خانه کسی می شود، در واقع بدین معناست که صاحب خانه سلامت ورود و حضور او را تضمین کرده است؛ از طرفی با توجه به اینکه اثبات بی تقصیری صاحب حیوان بسیار دشوار است، در نتیجه اگر مسئولیت مبتنی بر «تقصیر» باشد، در بسیاری از موارد، خسارت زیان دیده بدون جبران باقی می ماند؛ به همین دلیل «قانونگذار» برای صاحب اذن، مسئولیت ایجاد کرده است. این مسئولیت را می توان از باب «غرور» نیز توجیه نمود. همانگونه که ملاحظه شد، در تبصره این ماده، امکان معافیت از خسارت پیش بینی شده است و آن در صورتی است که رابطه سببیت از صاحب اذن قطع و مستند به مصدوم شود؛ بنابراین اگر وارد شونده خود به وضعیت موجود آگاهی دارد و از طرفی صاحب خانه از خطرناک بودن حیوان بی اطلاع است، در واقع خود نسبت به خطر پذیری «اقدام» کرده است و در این صورت ضمانتی نیز وجود ندارد. ماده «۵۱۸» قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۰) مقرر می دارد: «هرگاه کسی که سوار حیوان است آن را در معابر عمومی یا دیگر محل‌های غیر مجاز متوقف نماید در مورد تمام خسارت هایی که آن حیوان وارد می کند و مستند به فعل شخص مزبور می باشد ضامن است و چنانچه مهار حیوان در دست دیگری باشد، مهار کننده به ترتیب فوق ضامن است». این ماده با نظریه «تقصیر» قابل توجیه

است، زیرا ایجاد خطر در محل در معابر عمومی که توقف در آن غیر مجاز است، جایز نیست. از طرفی انسان متعارف، حیوان را در مکان های عمومی متوقف نمی کند و اگر چنین کند مرتکب «تقصیر» شده است و به همین دلیل ضامن است. «مطابق ماده ۵۱۹» قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۰): «هرگاه شخصی عملی انجام دهد که موجب تحریک یا وحشت حیوان گردد ضامن جنایتی است که حیوان در اثر تحریک یا وحشت وارد می کند، مگر آن که عمل مزبور مصداق دفاع مشروع باشد». و در واقع در این حالت با توجه به اینکه رابطه سببیت به شخص تحریک کننده مرتبط خواهد شد. او ضامن خواهد بود.

حقوق مصر

مبنای قانون مدنی قدیم مصر در رابطه با مسئولیت مدنی که از قانون فرانسه نشأت گرفته بود، خطای مفروض بود. چنان که در نص ماده ۱۵۱ قانون سابق آمده بود: «هر فعلی که منشاء ضرر برای دیگری باشد، باید توسط زیان زنده جبران شود». اما در قانون مدنی جدید مصر وضعیت مبنای مسئولیت مدنی با قانون سابق تفاوت دارد. چنانکه مسئولیت از اعمال شخص براساس خطای لازم اثبات تعبیه گردیده و درباره خطای ناشی از عمل دیگری و مسئولیت ناشی از اشیاء، خطای مفروض مبنای قانونگذاری قرار گرفته است. در ماده ۱۶۳ قانون جدید آمده است: «هر خطایی که سبب زیان دیگری گردد، باید توسط زیان زنده جبران خسارت شود». قانونگذار اثبات خطا را بر عهده زیان دیده نهاده و خطا را به عنوان یکی از ارکان مسئولیت مدنی قلمداد نموده است.

الف: مسئولیت ناشی از مالکیت بنا در حقوق مصر

قانون مدنی مصر در ماده ۱۷۷ چنین مقرر کرده است که: «۱. محافظ ساختمان اگر مالک نباشد، مسئول ضرر ناشی از انهدام بناست، هرچند این خرابی جزئی باشد، مشروط بر اینکه ثابت نشود، سبب آن اهمال در نگهداری با قدمت بنا یا عیبی در آن بوده است؛ ۲. کسی که در معرض ضرر ناشی از بناست، می تواند از مالک خواستار انجام اقدامات ضروری برای دفع خطر شود و اگر مالک دست به چنین اقداماتی نزند، می تواند از دادگاه اجازه انجام این اقدامات را به حساب مالک خواستار شود». این مسئولیت با تحقق دو شرط تحقق می یابد. اول حفاظت از ساختمان و دوم خرابی ساختمان که ایجاد ضرر نماید. محافظ ساختمان همان کسی است که سلطه فعلی بر ساختمان دارد و هم او است که مکلف به نگهداری از ساختمان و ترمیم آن است تا آنگونه که معیوب نشود که خطری را متوجه دیگران سازد (کاتوزیان، ۱۳۸۴). همچنین خرابی بنا یعنی جدا شدن و انفصال آن از زمینی که روی آن قرار دارد. اینکه خرابی کلی باشد یا جزئی تفاوتی ایجاد نمی کند. برای اثبات مسئولیت محافظ ساختمان، زیان دیده باید در ابتدا دو موضوع را اثبات نماید. اول آنکه ضرر، ناشی از خرابی کلی یا جزئی بنا است و دوم آنکه مدعی علیه، محافظ ساختمانی است که خراب شده است. بنابراین اگر زیان دیده، موارد فوق را اثبات ننماید، محافظ می تواند برای رفع مسئولیت خود از طریق نفی تقصیر اقدام نماید؛ به این معنا که اثبات نماید، علت خرابی بنا مربوط به کوتاهی در نگهداری با قدمت بنا یا عیب آن نبوده است. اگر وی موفق به اثبات این مطلب نشود، قانون دو مسئله را مفروض می گیرد: ۱. سبب خرابی، یا کوتاهی در نگهداری بنا است یا قدمت بنا یا وجود عیبی در آن ۲. کوتاهی، قدمت و عیب، منتسب به تقصیر محافظ بنا است و اوست که توجه کافی در نگهداری بنا و تجدید و مرمت خرابیها نداشته و لذا منجر به خرابی شده است. از این رو می بینیم مسئولیت محافظ ساختمان، مبتنی بر تقصیر مفروض اوست؛ یعنی کوتاهی در نگهداری بنا یا تجدید بنا یا تعمیر آن از سوی محافظ منجر به خرابی ساختمان و ورود ضرر به غیر شده است. مسئول حفاظت از ساختمان برای رفع مسئولیت مفروض خود می تواند اهمال در نگهداری ساختمان را نفی یا ثابت کند، ساختمان قدیمی نبوده یا عیبی در آن وجود نداشته است. اگر نتواند این موارد را ثابت کند، می تواند به واسطه نفی رابطه سببیت بین تخریب ناشی

از ساختمان و اهمال در صیانت ساختمان اقدام نماید. همچنین دخالت سبب اجنبی مانند قوه قاهره ویا تقصیر اجنبی نیز می تواند از اسباب رفع مسئولیت مدنی به واسطه اثبات این امور توسط حارس بنا شناخته شود. (سنهوری، ۱۹۹۴)

ب: مسئولیت ناشی از مالکیت بر حیوان در حقوق مصر

قانون مدنی قدیم مصر در مواد ۱۵۳ و ۲۱۵ مقرر کرده بود، مالک حیوان یا مستخدم او متعهد به جبران ضرر ناشی از حیوان مذکور است، خواه حیوان در تصرف او باشد یا فرار کرده باشد. در قانون مدنی جدید، این حکم را بدون تغییری مگر در نحوه بیان نقل کرده و در ماده ۱۷۶ چنین آورده است: «محافظ حیوان، هر چند مالکش نباشد، مسئول خساراتی است که حیوان بیار می آورد، هر چند حیوان، مفقود شده یا فرار کرده باشد مگر اینکه محافظ اثبات نماید که حادثه به سببی خارجی که وی دخالتی در آن نداشته روی داده است.» مسئولیت با فراهم آمدن دو شرط تحقق می یابد. ۱. شخصی عهده دار حفاظت از حیوان باشد. ۲. حیوان مذکور ضرری به دیگری وارد سازد. محافظ حیوان کسی است که اختیار حیوان را در دست دارد و بالفعل قدرت کنترل و تربیت او را داراست، اگرچه مالک آن نباشد. برای اینکه مسئولیت محافظا حیوان تحقق یابد، لازم است این حیوان خسارتی به دیگری وارد آورده باشد. حیوان باید زنده بوده و مملوک دیگری باشد. عمل حیوان باید نقش مثبت داشته باشد و سبب ایجابی برای ایجاد ضرر محسوب شود. بنابراین هر ضرری که حیوان به بار آورد، محافظ او مسئول جبران آن است. پس وقتی حیوان، فردی را زیر گرفته، مجروح یا مقتول سازد و یا اموال دیگران را تلف می کند، هر چند آن مال، حیوانی دیگر باشد و وقتی سگی شخصی را گاز می گیرد و ضرری به او می زند و یا مرض مسری از حیوان بیمار به دیگران سرایت می کند، تمامی این خسارت است و محافظ مسئول جبران آن ها است (میرداداشی، ۱۳۹۳). ماهیت مسئولیتی که برای محافظ حیوان لحاظ شده است، تقصیر در محافظت است. تقصیر به گونه ای فرض می شود که قابلیت اثبات عکس ندارد. لذا وقتی متضرر شروطی را که با فراهم آمدن آنها مسئولیت محقق می گردد، اثبات می کند، محافظ نمی تواند وقوع ضرر را از جانب خود، نفی کند و اثبات کند که مرتکب تقصیری نشده است. تقصیر مفروض مبنای این مسئولیت است که در صورت اثبات، دیگر اثبات عکس آن متصور نیست. عوامل رفع مسئولیت مدنی ناشی از محافظت از حیوان، ذیل ماده ۱۶۷ قانون مدنی مصر تصریح شده است. اگر محافظ اثبات نماید که حادثه به سببی خارجی که وی دخالتی در آن نداشته روی داده است، از مسئولیت معاف خواهد شد. قوه قاهره، حادثه ناگهانی، تقصیر زیان دیده یا شخص ثالث از مصادیق سبب خارجی هستند. مسئولیت محقق می گردد، اثبات می کند، محافظ نمی تواند وقوع ضرر را از جانب خود، نفی کند و اثبات کند که مرتکب تقصیری نشده است. تقصیر مفروض مبنای این مسئولیت است که در صورت اثبات، دیگر اثبات عکس آن متصور نیست. عوامل رفع مسئولیت مدنی ناشی از محافظت از حیوان، ذیل ماده ۱۶۷ قانون مدنی مصر تصریح شده است. اگر محافظ اثبات نماید که حادثه به سببی خارجی که وی دخالتی در آن نداشته روی داده است، از مسئولیت معاف خواهد شد. قوه قاهره، حادثه ناگهانی، تقصیر زیان دیده یا شخص ثالث از مصادیق سبب خارجی هستند. محافظ اشیا اثبات اینکه او در امر محافظت خطایی نکرده است و به سبب آن به دیگری ضرری وارد شده است، قبول نمی شود. بنابراین اگر ضرری به دیگری از این ناحیه وارد آید، محافظ حکم خطاکار به حساب می آید. برای تحقق این مسئولیت دو شرط ضروری است: اول آنکه فردی عهده دار حفاظت از شیء که مستلزم تلاش در جهت نگهداری است، باشد؛ دوم آنکه: ضرر از شیء به وجود آید. مقصود از حراست و نگهداری سیطره فعلی بر شیء است که خود به سه قسم تقسیم می شود. سلطنت سیطره بر شیء، سلطنت نگهداری بر شیء و سلطنت استفاده از شیء. همچنین مراد از شیء هر چیزی مادی غیر جاندار است که ضرر صادره از ناحیه آنها ممکن است به خاطر طبیعت آنها یا به حسب وضع و جایگاه آنها باشد. همچنین شیء باید سبب حدوث ضرر باشد تا علاقه سببیت میان ضرر و فعل شیء ایجاد شود. مبنای مسئولیت بر اساس خطای مفروض در جانب محافظ اشیا بنا شده است. بنابراین نیازی نیست، زیان دیده ضرر را از ناحیه محافظ اثبات نماید. بلکه تنها مکلف است، شروطی را که برای

تحقق مسئولیت محافظ اشیا است، ثابت نماید تا ثابت شود که مدعی علیه حارس شیء است و ضرر به فعل او واقع شده است. اسباب معافیت از مسئولیت ناشی از فعل اشیا، در ذیل ماده ۱۷۸ قانون مدنی مصر مطرح شده است. اگر ضرر به سبب خارجی که محافظ دخالته در آن نداشته است، پدید آید، مسئولیت او منتفی خواهد بود. این اسباب همان طور که در ماده ۱۶۵ نیز آمده است، عبارت اند از: قوه قاهره با حادثه ناگهانی، خطای زیان دیده و خطای دیگری. در حقوق مصر حادثه ناگهانی و قوه قاهره عملاً مترادف یکدیگرند. معافیت از مسئولیت مدنی حارس شیء در فرض وجود قوه قاهره دارای شروطی است. غیر متوقع بودن حادثه، استحاله دفع ضرر، اجنبی بودن حادثه به نسبت شیء و نگهدارنده آن از جمله این شروط هستند. همچنین اقدام زیان دیده منجر به از بین رفتن رابطه سببیت گشته و موجب معافیت خواهد شد. فعل غیر نیز در صورتی علت تامه در حدوث ضرر باشد، سبب معافیت کامل از حارس شیء خواهد شد.

مسئولیت ناشی از مالکیت در حقوق انگلستان

حقوق انگلستان مسئولیت مالک و متصرف را در خصوص بنا به دو دسته ی واردین مجاز یعنی کسانی که بر اساس اجازه مالک یا مترف قرارداد یا حکم قانونی اجازه ورود دارند و واردین غیر مجاز تقسیم می کند.

الف: مسئولیت ناشی از مالکیت در مقابل واردین مجاز

در نظام حقوقی انگلستان، مسئولیت متصرف در مقابل واردین مجاز در قانون مسئولیت متصرفین مصوب ۱۹۵۷ پیش بینی شده است. شرایط مسئولیت متصرفین در قانون ۱۹۵۷ به موجب بند (۳) ماده (۱) قانون مسئولیت متصرفین، این قانون علاوه بر خسارت وارده به تمامیت جسمانی افراد، ضرر و زیان وارد به اموال اشخاص را در بر می گیرد. البته بر اساس رویه قضایی محاکم انگلستان، قواعد عمومی مسئولیت نیز در این خصوص لازم الاجراست. به عنوان مثال در قضیه «ای ام اف ایترنشنال لیمیتد علیه مگنت بولینگ لیمیتد (۱۹۶۸)»، دادگاه رأی داد که در خصوص جبران زیان مالی ناشی از خسارت وارد شده به اموال، قاعده سببیت و لزوم مستقیم بودن خسارت نیز بایستی مورد توجه قرار گیرند. لذا اگر حادثه نوع غیر قابل پیش بینی بوده باشد، تقصیر متصرف سبب مسئولیت وی نمی شود. قانونگذار در قانون مصوب ۱۹۵۷، دو تعهد کلی مبنی بر «وظیفه مراقبت» و «وظیفه هشدار» را برای مصرف پیش بینی نموده است که نقض این تعهدات، موجب ایجاد مسئولیت برای متصرف خواهد شد. نقض وظیفه مراقبت در حقوق انگلیس برای تحقق مسئولیت، وجود تکلیفی برای رعایت احتیاط و مراقبت معقول و متعارف ضروری می نماید. در این نظام حقوقی متصرف در مقابل تمام واردین قانونی به ملک، یک وظیفه عام مراقبت دارد؛ مقصود از وظیفه عمومی مراقبت «تعهد حقوقی برای به کار بردن مراقبت معقول جهت احتراز از بروز صدمات و خسارات است.» این موضوع به صراحت در بند ۲ ماده (۲) از قانون مسئولیت متصرف مصوب ۱۹۵۷، آمده است: «وظیفه عمومی مراقبت، تکلیفی است که بر اساس آن، متصرف، در تمام اوضاع و احوال می باید به شکل متعارف، اقدامات لازم را در حدی معمول دارد که وارد شونده قانونی در رسیدن به هدفی که بدان جهت به ملک دعوت شده یا مجاز به ورود به آن است، ایمن باشد. به اعتقاد بسیاری از حقوقدانان انگلیسی، تکلیف به احتیاط، تعهد به وسیله نیست؛ بنابراین تلاش متعارف برای انطباق با الگوی احتیاط و مراقبت، برای معاف شدن از مسئولیت کافی نیست. این تکلیف بر پایه عمل و رفتار معقول و منطقی وضع شده است و تعهدی است به نتیجه که صرف تلاش خواننده در این راه او را از مسئولیت بری نخواهد کرد. برای اثبات اینکه شخص در چه مواردی تکلیف خود به رعایت احتیاط و مراقبت را نقض کرده است، باید متعارف بودن اعمال شخص بررسی شود. و مشخص شود که شخص چه اعمالی را باید انجام می داد. بنابراین اصولاً اینکه انجام چه عملی در توان او بوده است و می توانسته انجام دهد، از اهمیت برخوردار نیست؛ در واقع نوعی بودن (و شخصی نبودن) الگوی احتیاط و مراقبت، از آن جهت است که تعیین آن برای هر شخص به صورت جداگانه و با توجه به توانایی ها، ماده (۲) قانون مسئولیت متصرف ۱۹۵۷

که فوقاً اشاره شد، حاوی دو نکته مهم است: اولاً آنچه باید به طور متعارف ایمن باشد، وارد شونده است و نه مالی که مورد بازدید است. یعنی باید دید در چه شرایطی بازدید کننده امنیت جانی و مالی در مال مورد نظر دارد، اما این که خود مال مورد بازدید، ایمن هست یا نه؟ مورد بحث نیست؛ چه اینکه ممکن است، امنیت مال و امنیت وارد شونده، لزوماً بر هم منطبق نباشد. بنابراین اوضاع و احوال وارد شونده‌ها خاص باید مورد توجه قرار گیرد. برای مثال وقتی که یک مهندس برق وارد یک کارگاه ساختمانی می‌شود، طبیعی است که ساختمان در حال احداث، نقاط خطرناکی دارد که ورود به آنها برای اشخاص عادی، خطرناک است؛ اما این بنا برای افرادی که به عنوان کارگر و متخصص وارد آن می‌شوند، خطر آفرین نمی‌باشد؛ زیرا آنان قاعدتاً با شرایط کار در ساختمان در حال احداث آشنا می‌باشند. ثانیاً وظیفه مراقبت با هدفی که وارد شونده به خاطر آن هدف وارد بنا یا سازه مورد نظر شده است، رابطه مستقیم دارد؛ بنابراین با توجه به هدفی که وارد شونده بدان جهت، اجازه ورود یافته است، میزان و گستره تکلیف به همین جهت، بند (۳) ماده (۲) قانون مذکور مقرر می‌دارد که از متصرف انتظار می‌رود که خطرات موجود در محل‌هایی را که در تصرف وی می‌باشد، شناسایی کرده و اقدامات شایسته‌ای معمول دارد تا مراجعه کنندگان در ایمنی و سلامت باشند؛ خواه این مراجعه - کنندگان مدعو بوده یا با مجوز قانونی وارد ملک شده باشند؛ مثل مأموران آتش نشانی که رای خاموش کردن آتش حضور می‌یابند، مستخدمان حافظ منافع عمومی، اشخاصی که برای تعیین میزان هزینه آب، برق و گاز وارد ملک می‌شوند. نقض وظیفه هشدار بند (۴) ماده (۲) قانون مسئولیت متصرفین ۱۹۵۷ مقرر می‌دارد: «هنگامی که در نتیجه خطری که متصرف راجع به آن اخطار و تحذیر داده، ضرری به مراجعه کننده وارد شود، اخطار و تحذیر نباید به عنوان عامل براثت متصرف از مسئولیت محسوب گردد، مگر اینکه در تمامی اوضاع و احوال مربوطه، آن اخطار و تحذیر به اندازه‌ای صریح، مفید و کافی باشد که مراجعه کننده به طور متعارف و معقول بتواند امنیت داشته باشد.» در حقیقت این ماده بیانگر آن است که متصرف موظف است، اطلاعات کافی در خصوص خطرات موجود در ملک را به واردین مجاز ارائه نماید و در صورتی که این وظیفه خود را به درستی به انجام نرساند، مسئول جبران خسارات وارده خواهد بود. انجام این وظیفه هشدار، از طریق ارائه یا نصب یک «هشدار متضمن اعلام خطر» در خصوص وجود یک خطر خاص، می‌تواند مسئولیت متصرف را زائل سازد؛ مشروط بر اینکه هشدار مزبور به طور منطقی برای حفظ امنیت بازدید کننده کفایت کند. یک «هشدار متضمن اعلام خطر» برای آنکه منشأ اثر شود می‌بایست به میزان کافی منشأ خطر را مشخص نماید و بطور منطقی و مناسب به وارد شونده در خصوص آن هشدار دهد. صرف آگاهی از میزان خطر، ضرورتاً تا یک مانع برای مطالبه جبران خسارت به شمار نمی‌آید. البته می‌توان آن را در مقام دفاع به عنوان مبنایی برای استناد به قاعده «شخصی که رضایت به ورود زیان دارد، نمی‌تواند خسارتی مطالبه کند» یا قاعده تقصیر مشترک بکار برد. لازم به ذکر است در حقوق انگلیس تا قبل از سال ۱۹۴۵، خواننده می‌توانست با اثبات این امر که اگر خواهان خطا کار در حادثه زیانبار شرکت نمی‌کرد، آن حادثه اتفاق نمی‌افتاد، از زیر بار مسئولیت شانه خالی کند. این قاعده در سال ۱۹۴۵ با تصویب قانون اصلاحی تقصیر اشتراکی تغییر یافت. بر اساس بند (۱) ماده (۱) قانون فوق، هرگاه کسی متحمل خسارتی شود که تقصیر خود او نیز در ایجاد خسارت سهمی داشته باشد، دعوی مطالبه خسارت به دلیل تقصیر زیان دیده رد نمی‌شود، بلکه تا حدی که دادگاه آن را عادلانه و متناسب با تقصیر خواهان تشخیص دهد، زیان قابل مطالبه خواهد بود. این نکته را هم باید توجه داشت که «هشدار متضمن اعلام خطر» از «اخطار به عدم مسئولیت» متمایز است؛ زیرا مسئولیت متصرف در قبال بازدید کننده از طریق یک هشدار متضمن اعلام خطر که متناسب و منطقی باشد زائل می‌گردد، در حالی که اخطار به عدم مسئولیت، در صورت وقوع تقصیر از سوی متصرف، اصل مسئولیت را از بین نمی‌برد، بلکه حق مطالبه جبران خسارت را از زیان دیده سلب می‌کند؛ یعنی شرایط تحقق مسئولیت وجود دارد، ولی به دلیل اخطار به عدم مسئولیت، امکان مطالبه خسارت وجود ندارد؛ در حالیکه در حالت نخست، اساس مسئولیتی به وجود نمی‌آید، زیرا «هشدار متضمن اعلام خطر» اگر شرایط قانونی را دارا باشد، سبب می‌شود که خسارت مستند به خود وارد شونده (زیان دیده) باشد و در نتیجه رابطه سببیت بین زیان و متصرف

ملکی را از بین می برد. برخی حقوقدانان، تقصیر را به عنوان مبنای مسئولیت در حقوق انگلستان در نظر گرفته اند اما در این زمینه، نظرات مخالفی در میان حقوقدانان و رویه قضایی انگلستان وجود دارد. با وجود اینکه در این نظام حقوقی موارد بسیاری از مسئولیت بدون تقصیر دیده می شود ولی باز هم باید پذیرفت که در این نظام حقوقی، تقصیر یکی از مبنای مهم مسئولیت مدنی است و در خصوص زیان دیده ای که هنگام ورود صدمه، در ملک حضور داشته، باید اصولاً متصرف زمین در قبال واردین قانونی مکلف به اتخاذ ترتیباتی در جهت حفظ سلامتی آنان است. در پرونده گلدمن بطرفیت هار گراد (۱۹۶۷)، دادگاه عالی رأی داد که متصرف حتی در مقابل خطرات طبیعی ناشی از زمین خود که به ملک همسایه وارد می شود، مسئول می باشد و باید اقدامات لازم را اتخاذ نماید، چه رسد به واردین قانونی. در این پرونده، درخت واقع در ملک خواننده دچار حریق می شود و متصرف اقدام به قطع درخت می نماید، ولی اقدام لازم در اطفاء کامل آتش را بکار نمی برد؛ باد بخشی از آتش را به ملک همسایه برده که در آنجا منجر به آتش سوزی شد؛ لرد ویلیور فورس اعلام کرد که وظیفه متصرف فراتر از آن است که صرفاً از به وجود آمدن یا توسعه خطر اجتناب نماید و نهایتاً رأی داد که متصرف وظیفه مراقبت دارد، به نحوی که از ملک وی آسیبی به شخصی وارد نشود، و خواه منبع خطر طبیعی باشد یا ناشی از انسان. این رأی بیانگر دو نکته مهم است: او مالک یا متصرف نه تنها در مقابل واردین قانونی، بلکه در مقابل همسایگان نیز مکلف به اتخاذ تدابیر مراقبتی است. ثانیاً قاضی در این پرونده، توجهی به بحث تقصیر ننموده است و علیرغم اینکه متصرف تمام تلاش خود را جهت اطفاء حریق انجام داده و در حقیقت مرتکب تقصیری نشده است، ولی دادرس، تنها به این علت که حادثه نشأت گرفته از ملک وی بوده، رأی به ضمان داده است.

ب: مسئولیت ناشی از مالکیت در مقابل واردین غیر مجاز در حقوق انگلیس

چنانکه بیان شد، مسئولیت متصرف در مقابل واردین غیر مجاز از زمان تصویب قانون مسئولیت متصرف ۱۹۸۴ در حقوق انگلستان مورد پذیرش قرار گرفت. به منظور بررسی بهتر مبنای و ماهیت این مسئولیت، ضروری است که پیشینه و شرایط ایجاد مسئولیت در مقابل واردین غیر مجاز در حقوق انگلستان مورد بررسی قرار گیرد. پیشینه مسئولیت متصرف در مقابل واردین غیر مجاز حقوق انگلیس در گذشته، از واردین غیر مجاز حمایتی نمی کرد و به طور سنتی با این افراد دشمن بود، در نتیجه متصرف، صرفاً از ایراد ضررهای عمدی به این اشخاص منع می شد. ولی کم کم در اثر تحولات به وجود آمده و در جهت حمایت هر چه بیشتر از تمامیت جسمانی افراد، این رویه دگرگون شد. مجلس اعیان انگلیس در سال ۱۹۷۲ در پرونده ای اعلام کرد، مالک باید نسبت به واردین غیر مجاز وظایف انسانی را رعایت کند و در حقیقت قائل به حقوقی برای متجاوزین به املاک شد؛ همچنین در پاره ای موارد، دادگاه ها برای اینکه از حقوق زیاندیدگان حمایت کنند، فرض هایی مانند مجوز - ضمنی را در نظر می گرفتند یا کودکان را متجاوز نمی دانستند. ولی به طور کلی تا قبل از تصویب قانون مسئولیت مدنی متصرفین ۱۹۸۴، توجه خاصی به واردشوندگان غیر مجاز نمی شد. در سال ۱۹۸۴، قانون راجع به مسئولیت متصرفین در انگلستان تصویب گردید که به عنوان اساس و مبنای مسئولیت مدنی واردین غیر مأذون در نظام حقوقی انگلستان شناخته می شود. با تصویب این قانون، رویه قضایی محاکم انگلستان نیز دچار تحول اساسی گردید. در پرونده ای شخصی ۷۶ ساله در اتاقی در یک باغ خوابیده بود و از اشیاء گرانبهائی محافظت می کرد، فردی تلاش کرد بدون اذن وارد اتاق شود. خواننده بدون هیچ گونه نگاهی به طرف او شلیک کرد و باعث زخمی شدن او شد. شخص آسیب دیده به خاطر نقض وظیفه مراقبت نسبت به خودش، علیه آن شخص اقامه دعوا کرد. علیرغم اینکه معلوم گردید، خواهان در همان شب مرتکب چندین جرم شده بود، با این حال دادگاه، خواننده را بر اساس قانون ۱۹۸۴ مسئول دانست و اعلام داشت که خواننده خشونت بی بیش از حد به کار برده است و انجام جرایمی دیگر در همان شب حادثه، مانع اعمال قانون ۱۹۸۴ نخواهد شد. البته باید دانست که اگر خواهان از وقوع خطر مطلع باشد و با این حال وارد شود و آسیبی ببیند، مسئولیتی وجود نخواهد داشت؛ زیرا که وارد شونده در این

حالت، خود به استقبال خطر رفته است. مثلاً در پرونده «تاملینسون علیه شورای کانگلتون بارو» (۲۰۰۳) ۲ دادگاه استیناف رأی داد که چون اداره محلی (خوانده) آگاه بوده است که عموم مردم نوعاً به دستور آن اداره در خصوص ممنوعیت شنا اعتنایی نمی کنند، مکلف بوده است تا حمایت مؤثری از ایشان در برابر خطر مرگ به عمل آورد. از رأی مزبور فرجام خواهی شد. کمیته قضایی مجلس اعیان به نفع خواننده رأی داد و اعلام کرد که خطر ورود جراحی به خواهان از وضعیت ملک یا یک عملیات در حال انجام در آن یا یک ترک فعل ایجاد نشده است؛ بلکه از تصمیم خواهان برای شیرجه زدن داخل دریاچه کم عمق ناشی شده است و این در حالی است که وجود خطر آشکار بوده و خواهان از وجود آن آگاهی داشته است. بند (۵) ماده (۱) قانون مسئولیت متصرف ۱۹۸۴ مقرر می دارد که در برخی موارد خاص، اگر متصرف برای اعلام خطر یا منصرف کردن افراد از مواجهه با خطر، گام های منطقی و متعارف بردارد، مسئول نیست و باید توجه داشت که تأثیر گذار بودن هشدار و اعلام خطر، به ماهیت خطر و سن فردی که به ملک وارد می شود، بستگی دارد؛ زیرا هشدار می دهد که باید به یک کودک داده شود، ممکن است با هشدار می دهد که باید به یک بزرگسال داده شود تفاوت کند. به عنوان مثال در پرونده «راتکلیف علیه مک کانل و کالج هارپر آدامز» (۱۹۹۷) خواهان پس از نوشیدن مشروبات الکلی به اتفاق دو تن از دوستانش از روی حصارهای اطراف استخر روباز دانشکده بالا رفت و به داخل آن شیرجه زد. این اقدام در است. دادگاه استیناف نیز ادعای خواهان مبنی بر جبران خسارت را رد کرد و استدلال نمود که خواهان از وجود خطر آگاه بوده و به طور ارادی به استقبال آن رفته است. علاوه بر این، به موجب بند (۶) ماده (۱) قانون مسئولیت متصرفین ۱۹۸۴، مالک با وجود هشدار دادن، نسبت به شخصی که خطرات را آگاهانه می پذیرد و اقدام خطرناک را انجام می دهد، هیچ وظیفه و مسئولیتی بر عهده ندارد. در همین راستا پرونده ای در ۱۹۹۰ مطرح شد که به موجب آن صاحب یک مغازه به علت اینکه مغازه او طی دو سال، هشت بار مورد سرقت قرار گرفته بود، برای محافظت از ملک خود اقدام به گذاردن اسلحه به شکل یک تله مرگبار نمود. استفاده از این تله موجب کشته شدن یک سارق نوجوانی شد که برای سرقت به آن مغازه رفته بود، به حکم دادگاه، مالک به قتل غیر عمد سارق نوجوان محکوم شد. از آن پس بود که صاحبان مغازه های اطراف که به تعبیه چنین تله های مرگباری برای حفاظت از ملک خود در برابر سارقان اقدام نموده بودند، جهت رفع مسئولیت از خود به نصب علائم هشدار دهنده، مبنی بر بکار بردن چنین تله های انفجاری در ساختمان های خود پرداختند تا به تبع آن در صورت ورود خسارت جانی به سارق آگاه از وجود خطر، از مسئولیت معاف گردند. مصادیق مسئولیت متصرف در برابر واردین غیرمجاز قانون مسئولیت متصرفین ۱۹۸۴ که به نوعی مکمل قانون ۱۹۵۷ محسوب می شود، نسبت به اشخاصی اعمال می شود که به عنوان وارد شونده مجاز شناخته نمی شوند. به صورت کلی می توان گفت که این قانون نسبت به افراد ذیل اعمال می شود:

۱- واردشوندگان غیر مجاز ۲- متجاوزین به املاک ۳- وارد شوندگان به پارک های ملی و حومه شهرها ۴- اشخاصی که به طریق غیرقانونی از راه اختصاصی دیگران استفاده و عبور می کنند.

به موجب بند (۳) ماده (۱) قانون ۱۹۸۴، متصرف با وجود شرایط ذیل مکلف به اعمال مراقبت و محافظت می باشد:

۱- متصرف از وجود خطر در ملک خود مطلع باشد یا اوضاع و احوال به گونه ای باشد که بر اساس آن می بایست مطلع باشد. ۲- متصرف نسبت به این مسئله آگاه باشد که واردین در معرض خطر هستند یا اینکه در معرض خطر قرار خواهند گرفت یا اینکه می بایست از موارد مزبور مطلع باشد. خطر به نوعی است که در شرایط متعارف می توان از مالک انتظار انجام کارهای حمایتی را داشت.

اگر چه بند (۳) به وضوح متضمن یک ملاک عینی است، ولی به نظر می رسد که بندهای (۱) و (۲)، یک ملاک شخصی را در بر می گیرند که بر اساس آن، وجود تکلیف متصرف به اعمال مراقبت متعارف، به علم واقعی او نسبت به واقعیت های موجود بستگی دارد که وی می بایست بر اساس آنها نتیجه بگیرد که خطر بالقوه یا بالفعلی در خصوص افراد مزبور وجود دارد یا خیر. اگر متصرف از حقایق مزبور آگاه نباشد، مکلف به اعمال مراقبت متعارف در خصوص ایشان نیست، حتی اگر یک

متصرف متعارف، نوع از چنین حقایقی آگاه باشد. اما به نظر می‌رسد که آنچه باعث مسئولیت مدنی مالک یا متصرف می‌شود، آن است که وی احتمال ورود افراد غیر مأذون به ملک خود را بدهد و یا اینکه به طور متعارف خطر توسط او قابل پیش بینی باشد. در حقوق انگلستان طبق رای‌ی که هیأت مشاوران سلطنتی در سال ۱۹۶۱ صادر نمود، قابلیت پیش بینی متعارف، به عنوان مهمترین شرط ضرر قابل جبران شناخته شده است. بنابراین در مواردی که متصرف از ورود افراد غیر مجاز آگاهی نداشته باشد یا ورود افراد غیر مجاز قابل پیش بینی نباشد یا خطر ایجاد شده در ملک متصرف قابل پیش بینی نباشد، متصرف هیچگونه تکلیف مراقبتی و محافظتی در خصوص غیر مأذونین ندارد. به عنوان مثال در قضیه «ریند علیه پارک آبی استوری» (۲۰۰۴) خواهان ادعا کرد که اگر چه وی با علم به کم عمق بودن دریاچه به داخل آن شیرجه زده، ولی جراحت وارده به او در اثر اصابت به کانتینری بوده است که در کف دریاچه قرار داده شده است و چون وجود کانتینر در کف دریاچه ام مصداق خطر مذکور در بند (۳) ماده (۱) قانون ۱۹۸۴ است، خواننده مسئول می‌باشد. دادگاه استیناف رأی داد که بر طبق شواهد موجود در پرونده، خواهان قادر نیست که تعهد خواننده - در خصوص تکلیف مراقبت مطابق بند (۳) ماده (۱) قانون ۱۹۸۴ را به اثبات رساند، زیرا خواننده از وجود کانتینر آگاه نبوده است و لذا هیچ زمینه منطقی برای احتمال دادن وقوع خطر توسط او وجود نداشته است. در خصوص قلمروی مسئولیت متصرف نیز بایستی به بند (۴) ماده (۱) این قانون اشاره نمود که مقرر می‌دارد: «متصرف یک محل، در خصوص خطراتی که در ملک وجود دارد، مکلف به اتخاذ وظیفه مراقبتی به نحو متعارف در تمام شرایط است، به گونه ای که متجاوز در ملک وی صدمه بدنی نبیند.» مطابق این مقرر و اردشونده غیر قانونی تنها می‌تواند دعوای ناشی از صدمات بدنی علیه متصرف یا مالک اقامه نماید، ولی دعوای مرتبط با اموال خسارت دیده مسموع نمی‌باشد و تنها حمایتی که از وی می‌شود، حمایت جانی است.

ج: مسئولیت ناشی از مالکیت حیوان در حقوق انگلستان

در مسئولیت های بدون تقصیر، صرف اثبات ورود خسارت ناشی از عمل مرتکب کفایت نموده و نیازی به اثبات تقصیر نیست. کشورهای مختلف در مورد این نوع مسئولیت دیدگاههای متفاوتی دارند. برخی هم چون کشورهای کامن لایی، ژرمنی و اسکاندیناویایی، این نوع مسئولیت را تنها در موارد خاص و معین می‌پذیرند (نظام های بسته). عده ای رویکردی موسع نسبت به این نوع مسئولیت داشته و گسترش آن را به راحتی می‌پذیرند (نظام های باز). عده ای دیگر نیز، هم چون ایتالیا و پرتغال راهی میانه را در پیش گرفته اند. در حقوق انگلستان این نوع مسئولیت بیشتر در مواردی چون آتش سوزی، نگهداری از حیوانات، نگهداری مواد منفجره، نگهداری مواد سمی و قاعده ی رایلندز - فلچر " مطرح می‌شود

نتیجه

در حقوق ایران با توجه به ماده ۳۳۳ ق.م. و همچنین مواد ۱۹-۱۷ ق.م.ا. و سایر مقررات ذکر شده مسئولیت مالک بنا چه در مورد ویرانی بنا و چه در مورد سایر خسارات ناشی از عیوب بنا مبتنی بر تقصیر می‌باشد. بنابراین تقصیر باید توسط زیان دیده اثبات شود مسئولیت مالک حیوان مبتنی بر تقصیر می‌باشد. به عبارتی مالک حیوان مسؤول خسارات ناشی از حیوان نمی‌باشد، مگر اینکه در حفاظت از آن مرتکب تقصیر شده باشد و این تقصیر باید توسط زیان دیده اثبات گردد. در قانون مجازات اسلامی مسئولیت هایی دیده میشود که برای مالک حیوان فرض شده است، بدون این که مشروط به تقصیر او در حفظ حیوان باشد و از جمله آنها مسئولیت صاحب خانه در برابر تازه واردی است که به اذن او وارد می‌شود (ماده ۲۳ ق.م.ا). در حقوق مصر مبنای مسئولیت خطای مفروض است و صرف ورود ضرر برای ایجاد مسئولیت کافی است، مگر آنکه ثابت مالک اقدامات لازم جهت نگهداری بنا حیوان و اشیا را انجام داده است. باید توجه داشت که مسئولیت ناشی از بنا در حقوق انگلیس معمولاً بر عهده متصرف می‌باشد و اگر مالک مسئولیتی به عنوان مالک دارد، در موارد خاص میباشد؛ در حالیکه

در حقوق ایران و فقه امامیه، اصولاً مسئولیت متوجه مالک است و متصرف نیز به تبع مالک مسئولیت مییابد. مضافاً اینکه به نظر میرسد از حیث مسئولیت در قبال واردین، بین متصرف قانونی یا غیرقانونی، تفاوتی وجود نداشته باشد؛ زیرا آنچه سبب مسئولیت متصرف میشود، سلطه وی بر ملک است که غیرقانونی بودن تصرف، تأثیری بر این امر ندارد. همچنین، در برخی موارد ممکن است شخصی، غیر از مالک عین یا منفعت، حقی نسبت به ملکی داشته باشد، مثل حق سکنی و یا حق ارتفاق و در عین حال متصرف ملک هم نباشد؛ در این فرض، هر چند که به چنین شخصی هیچ یک از دو عنوان مالک و یا متصرف اطلاق نمیشود، ولی میتواند حسب مورد به عنوان قائم مقام مالک، نسبت به آسیبهای ناشی از ملک (در خصوص حق سکنی) و یا بخشی از ملک که موضوع حق ارتفاق است (در خصوص حق ارتفاق)، در مقابل واردین مسئول تلقی شود.

منابع

- احمدزاده بزاز، عبدالمطلب، مطالعه تطبیقی مسئولیت مدنی ناشی از مالکیت بر اشیا و عوامل رفع آن در حقوق ایران و مصر، مجله حقوق تطبیقی، شماره دو، ۱۳۹۶
- امینی، عیسی، نوعی، الیاس، قواعد عام مسئولیت مدنی در حقوق انگلستان با نگاهی به حقوق ایران، مجله تحقیقات حقوق بین الملل، شماره ۱۶، ۱۳۹۱
- بهرامی، احمد، ضمان قهری، انتشارات دانشگاه امام صادق، تهران، ۱۳۹۱
- سنهوری، عبدالرزاق، الوسیط فی شرح قانون مدنی، بیروت، ۱۹۹۴
- صفایی، حسن، رحیمی، حبیب الله، از امانت خارج از قرارداد، انتشارات سمت، ۱۳۹۰
- کاتوزیان، ناصر، الزام های خارج از قرارداد، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۴
- کاتوزیان، ناصر، وقایع حقوقی، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۷۷
- کاتوزیان، ناصر، قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی، انتشارات میزان، ۱۳۹۵
- مبین، حجت، امیری، احمد، مطالعه تطبیقی مسئولیت مدنی مالک یا متصرف در مقابل واردین مجاز و غیر مجاز در حقوق انگلستان و نظام حقوقی اسلام، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، شماره دو، ۱۳۹۶
- محمدی سالار، بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی مالک یا متصرف اشیا و حیوان در حقوق ایران انگلیس و آمریکا، بیان نامه برای مدرک کارشناسی ارشد < استاد راهنما: نجاد علی الماسی، ۱۳۸۹
- محمدی، مهدی، ابدالی، مهرزاد، اکبرنیه، پروین، مبانی مسئولیت مدنی ناشی از فعل شی در حقوق ایران و فرانسه، پژوهش های حقوق تطبیقی، شماره ۲۲، ۱۳۹۷
- میرداداشی، مهدی، مسئولیت مدنی در ایران و مصر، انتشارات دانشگاه مفید، قم، ۱۳۹۳
- Fleming, John G., (1985), An Introduction to the Law of Torts, Oxford, Clarendon Press, 2nd ed
- Harpwood, Vivien, (2003), Modern Tort Law, London, Cavendish Publishing Limited. P